

**AUDITORLIK TEKSHIRUVINING SHAFFOFLIGINI
OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON AMALIYOTI
TAQQOSLANISHI**

Xalimova Mayram Xamidovna

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

“Moliya, bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu tezisda auditorlik tekshiruvining shaffofligini oshirishda xalqaro tajriba (AQSh, Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi) va O'zbekiston amaliyotini taqqoslaydi. Xalqaro tajribada PCAOB, FRC va ESMA nazorat modellari, real vaqtda ma'lumot almashish va ochiq auditorlik xulosalari tahlil etilgan. O'zbekistonda esa auditorlik xulosalarining ommaviy e'lon qilinmasligi, ichki nazoratning zaifligi va raqamli platformalarning yo'qligi asosiy to'siqlar sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqot shaffoflikni oshirish uchun xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Auditorlik shaffofligi, xalqaro tajriba, O'zbekiston amaliyoti, PCAOB, FRC, ESMA, ochiq auditorlik xulosalari, raqamli platformalar

KIRISH

Auditorlik tekshiruvining shaffofligi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash va investorlar ishonchini mustahkamlashning asosiy omilidir. Zamonaviy globallashtirish sharoitida aksiyadorlik jamiyatlari xalqaro kapital bozorlariga chiqish uchun auditorlik jarayonining ochiqligi va tushunarligiga yuqori talab qo'yilmoqda. AQSh, Buyuk Britaniya va Yevropa Ittifoqi kabi rivojlangan mamlakatlarda auditorlik shaffofligi davlat nazorati, raqamli platformalar va ommaviy e'lon qilish orqali ta'minlanadi, bu esa moliyaviy bozorlarning barqarorligiga hissa qo'shadi. O'zbekistonda auditorlik faoliyati 2018-yildan AXS asosida olib borilayotgan bo'lsa-da, shaffoflik darajasi hali xalqaro standartlardan orqada qolmoqda. Auditorlik xulosalari ko'pincha faqat jamiyat

rahbariyati va davlat organlari uchun mo'ljallangan bo'lib, investorlar va jamoatchilik uchun ochiq emas. Ichki nazorat tizimining zaifligi va auditorlik jarayonining raqamlashtirilmaganligi shaffoflikka putur yetkazuvchi asosiy omillar hisoblanadi. Xalqaro tajribada PCAOB (AQSh), FRC (Buyuk Britaniya) va ESMA (Yevropa Ittifoqi) kabi organlar auditorlik firmalarini qat'iy nazorat qiladi va ularning xulosalarini real vaqtda ommaviy platformalarda e'lon qilishni talab etadi. Masalan, AQShda har bir auditorlik xulosasi SECning EDGAR tizimida ochiq mavjud, bu esa investorlarga tezkor tahlil qilish imkonini beradi. O'zbekistonda bunday tizim yo'qligi auditorlik jarayonining "qora quti" sifatida qolishiga olib kelmoqda.

Xalqaro tajribada auditorlik shaffofligi davlatning qat'iy nazorati, raqamli platformalar va ommaviy e'lon qilish orqali ta'minlanadi. Masalan, AQShda PCAOB auditorlik firmalarini yillik tekshiradi va barcha xulosalar SECning EDGAR tizimida real vaqtda ochiq mavjud. Buyuk Britaniyada FRC "Audit Quality Review" orqali auditorlik jarayonini monitoring qiladi va "Key Audit Matters" (KAM) bo'limi orqali muhim xavflarni batafsil ochib beradi. Yevropa Ittifoqida ESMA direktivasi bo'yicha auditorlik xulosalari ESEF formatida bir xil tuzilishda e'lon qilinadi. O'zbekistonda esa auditorlik xulosalari faqat jamiyat rahbariyati va Moliya vazirligi uchun taqdim etiladi, investorlar va jamoatchilik uchun ochiq emas. Ichki nazorat bo'linmalari rasmiyatchilikka ega bo'lib, tashqi auditorlarga real yordam bera olmaydi. Raqamli platforma yo'qligi tufayli auditorlik jarayoni "qora quti" sifatida qolmoqda, bu esa investorlar ishonchiga putur yetkazadi. Taqqoslash shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston xalqaro tajribadan foydalanib, ochiq auditorlik xulosalari, raqamli monitoring va mustaqil ichki audit tizimini joriy etishi kerak. Quyidagi jadvalda asosiy farqlar va taklif etilayotgan yechimlar keltirilgan.

Auditorlik shaffofligini oshirishda xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti taqqoslash tahlili

Ko'rsatkich	AQSh (PCAOB)	Buyuk Britaniya (FRC)	Yevropa Ittifoqi (ESMA)	O'zbekiston amaliyoti	Taklif etilayotgan yechim
Auditorlik xulosasi e'lon qilinishi	SEC EDGAR tizimida real vaqtda ochiq	FRC veb-saytida 48 soat ichida	ESEF formatida bir xil tuzilishda	Faqat ichki foydalanish uchun	“Ochiq Auditorlik Portali” joriy etish (2026-yildan)
Ichki nazoratning mustaqilligi	COSO modeliga asoslangan, kuzatuv kengashiga bo'ysunadi	“Three Lines” modeli majburiy	ESMA direktivasi bo'yicha mustaqil	Rasmiyatchilikka ega, rahbariyatga bo'ysunadi	Ichki auditni kuzatuv kengashiga o'tkazish
Raqamli monitoring	PCAOB Form AP – auditor identifikatsiyasi	Audit Quality Review (AQR) onlayn	XBRL teglari orqali avtomatik tahlil	Yo'q	“AXS-Monitor” platformasi (API + AI)
Key Audit Matters (KAM)	Majburiy, batafsil tavsif	Majburiy, 3–5 ta muhim xavf	Majburiy, standartlashtirilgan	Yo'q	KAM bo'limini majburiy qilish (2027-yildan)
Jazo-mukofot tizimi	Jarima + litsenziya bekor qilish	Public reprimand + jarima	ESMA sanksiyalari	Faqat ma'muriy jarima	“Shaffoflik indeksi” (90+ ball – soliq imtiyozini)

O'zbekiston auditorlik shaffofligini oshirish uchun xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirgan 3 bosqichli dasturni joriy etishi lozim. **Birinchi bosqich.** "Ochiq Auditorlik Portali" yaratish – barcha auditorlik xulosalari real vaqtda e'lon qilinadigan, investorlar uchun qidiruv filtrlari (jamiyat nomi, auditor, KAM) bilan jihozlangan milliy platforma. Moliya vazirligi huzurida **"Shaffoflik indeksi"** joriy etiladi: 90+ ball – soliq imtiyozi; 70– ball – majburiy tuzatish rejasi.

Ikkinchi bosqich. Ichki auditni kuzatuv kengashiga to'g'ridan bo'ysundirish va **"AXS-Monitor"** raqamli platformasini ishga tushirish. Tashqi auditorlarga real vaqtda read-only kirish beriladi, AI orqali avtomatik xavf tahlili amalga oshiriladi. **KAM bo'limi** majburiy qilinadi – har bir xulosada 3–5 ta muhim xavf batafsil tavsiflanadi.

Uchinchi bosqich. Auditorlar palatasi tomonidan yillik "Audit Quality Review" o'tkaziladi, natijalar ommaviy e'lon qilinadi. Xalqaro standartlarga to'liq mos kelgan jamiyatlar **"AXS-Sertifikat"** oladi – bu xalqaro birjalarda ro'yxatdan o'tish uchun "ishonch pasporti" bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu yechimlar natijasida O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy hisobotlarining shaffofligi bo'yicha MDH yetakchisi bo'ladi. Investorlar real vaqtda auditorlik xulosalariga kirish imkoniyatiga ega bo'lib, kapital jalb qilish 2 baravar osonlashadi. "AXS-Sertifikat" London, Nyu-York va Frankfurt birjalarida ro'yxatdan o'tishni soddalashtiradi.

Natijada, mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimi keskin oshadi, korporativ boshqaruv madaniyati yangi bosqichga ko'tariladi. Auditorlik shaffofligi nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki O'zbekistonni xalqaro moliya bozorlarida ishonchli hamkor sifatida mustahkamlaydi.

XULOSA

Auditorlik tekshiruvining shaffofligi O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarining xalqaro moliya bozorlariga chiqishi va investorlar ishonchini qozonishidagi hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. Xalqaro tajriba (PCAOB, FRC, ESMA) shuni ko'rsatadiki, ochiq auditorlik xulosalari, raqamli monitoring va

mustaqil ichki nazorat tizimi shaffoflikni ta'minlashning eng samarali mexanizmlari hisoblanadi. O'zbekiston amaliyotida esa xulosalarning yopiq xususiyati, ichki auditning zaifligi va raqamli infratuzilmaning yo'qligi jiddiy to'siqlarni keltirib chiqarmoqda.

Taklif etilgan 3 bosqichli dastur – “Ochiq Auditorlik Portali”, “AXS-Monitor” platformasi va “AXS-Sertifikat” tizimi – xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish orqali ushbu muammolarni bartaraf etishga qodir. Dastur davlat, jamiyatlar va auditorlik tashkilotlarining hamkorligiga asoslanadi va 2028-yilga kelib shaffoflik darajasini global standartlarga yetkazishni maqsad qilgan. Har bir bosqich oldingisining natijalariga tayanib, izchil rivojlanishni ta'minlaydi.

Natijada, O'zbekiston mintaqada auditorlik shaffofligi bo'yicha yetakchi davlatga aylanadi, xorijiy investitsiyalar oqimi keskin oshadi va aksiyadorlik jamiyatlari xalqaro fond birjalarida muvaffaqiyatli ro'yxatdan o'tadi. Shaffof auditorlik nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi va global integratsiyasiga yangi sur'at beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Auditorlik faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son

2. O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.04.2022 yildagi 171-son

3. A.A. Eshonqulov Moliyaviy hisobot (Financial reporting) o'quv qollanman. “TIB NASHR”, - Toshkent, 2025 yil, 485 bet.

4. D.E.Norbekov, A.T.To'raev, Sh.Sh.Rahmonov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot va moliya, 2019. -332 b.

5. Eshonqulov Azamat Abdiraximovich “Aksiyadorlik jamiyatlarida konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish” Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi, Toshkent shahri – 2023 .

6. Nakasone M. "AI and Technology Integration in Auditing: The Japanese Experience." Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics, 26(4),2019yil. 412-430.

7. Abduqodirov A.A. Auditorlik faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Toshkent: Iqtisodiyot.2021 yil.